

Kvalita výuky cizích jazyků – vývoj a pilotáž pozorovacího nástroje¹

Teaching quality of foreign language – development and pilot study of observation instrument

Pavel Zlatníček

Abstrakt: Článek představuje autorův výzkum v oblasti kvality výuky cizího jazyka v rámci disertační práce. Ta se zabývá výzkumem kvality výuky z hlediska (a) motivování; (b) klimatu podporujícího učení; (c) práce s časem; (d) orientace na cíle; (e) učitelova projevu. V rámci článku jsou představeny cíle výzkumu, přístupy výzkumu, pozorovací nástroj kvality výuky, který bude využit při výzkumu v autorově disertační práci a dosavadní výsledky pilotáže.

Klíčová slova: kvalita, kvalita výuky, kvalita výuky cizího jazyka, oblasti kvality výuky, indikátory kvality výuky.

Abstract: This paper deals with a research in area of teaching quality of foreign language within framework of dissertation thesis, which is focused on research of teaching quality from viewpoint: (a) motivation; (b) a supportive classroom climate; (c) use of learning time; (d) goal orientation; (e) teacher's speech. In frame of this paper are the aim of research, accesses of research, observation instrument for teaching quality and first results of pilot study introduced.

Keywords: quality, teaching quality, quality of foreign language teaching, areas of teaching quality, indicators of teaching quality.

1 Úvod

Kvalita výuky ve smyslu vědeckého konstrukt, kolem něhož by bylo možno rozvinout empirický výzkum, není v České republice dosud hlouběji rozpracována. Chybí zejména systematický výzkum kvality, jdoucí napříč kurikulem školního vzdělávání a zohledňující odlišnosti vyplývající ze specifické povahy učiva v různých vyučovacích předmětech (srov. Janík et al., 2010, s. 23).

Z přehledu odborné literatury vyplývá, že výzkum různých aspektů kvality výuky je doménou především přírodovědných (matematika, fyzika) a už méně jazykových nebo společenskovedních a estetických předmětů (Zlatníček, Ducháčková, & Janík, 2010, s. 33).

Ze zjištění, že pedagogický výzkum nevěnuje problematice kvality výuky cizích jazyků tak velkou pozornost, vyplývá potřeba zkoumat tuto oblast vzdělávání. Výzkum skýtá ale i problémy v tom, že se jedná o oblast, která není zdaleka tak dobře výzkumně pokryta jak v zahraničním, tak v českém prostředí. V zahraničí byla v rámci výzkumu kvality výuky cizího jazyka významným příspěvkem videostudie DESI (Klieme et al., 2008), která je

¹ Příspěvek vznikl v rámci řešení projektu MUNI/A/1020/2010 Nástroje pro monitoring a evaluaci kvality ve vzdělávání (NAME 2011). Jeho prezentace na konferenci byla podpořena Stipendijním fondem PdF MU.

v oblasti tohoto oborově specifického výzkumu první. V českém prostředí se problematikou výzkumu kvality výuky cizích jazyků v rámci videostudie doposud nezabýval nikdo.

Článek navazuje na výzkum autora v oblasti kvality výuky cizího jazyka v rámci jeho disertační práce. Ta se zabývá výzkumem kvality výuky cizího jazyka z hlediska (a) motivování; (b) klimatu podporujícího učení; (c) práce s časem; (d) orientace na cíle; (e) učitelova projevu. Tyto oblasti jsou v odborné literatuře popsány oborově obecnými a oborově specifickými charakteristikami kvality výuky. V rámci článku jsou prezentovány cíle a přístupy výzkumu, pozorovací nástroj, který bude využit při výzkumu v autorově disertační práci a také dosavadní výsledky pilotáže.

2 Cíle a přístup výzkumu

Cílem výzkumu bylo sestavit na základě rešerše empirických výzkumů v českém (Žák, 2006) a zahraničním (Helmke et al., 2007; Klieme et al., 2008; Seidel et al., 2003) prostředí pozorovací nástroj kvality výuky cizího jazyka, který se bude vztahovat na oblasti: (a) motivování; (b) klimatu podporujícího učení; (c) práce s časem; (d) orientace na cíle; (e) učitelova projevu. Při hledání vhodného nástroje pro pozorování výuky ve vytyčených oblastech kvality výuky se vycházelo ze zkušeností Helmkeho (2009), Kliemeho et al. (2006) a Hugenerové (2006). Uvedení autoři doporučují pro posuzování kvality výuky využívat pozorovací nástroje s ratingovým systémem. Pomocí takových systémů posuzují obvykle dva na sobě nezávislí pozorovatelé jednoznačnost konkrétních charakteristik kvality ve výuce (např. jasnost). Podle Kliemeho et al. (2006) a Helmkeho et al. (2007) by měly být ratingy aplikovány především na celé vyučovací jednotky. Tak tomu je i u vlastního představovaného pozorovacího nástroje kvality výuky cizího jazyka, který je představen v dalším textu.

3 Tvorba pozorovacího nástroje kvality výuky

Pro návrh vlastního pozorovacího nástroje byly inspirací zdroje z české (Žák, 2006) a především ze zahraniční literatury (Helmke et al., 2007; Klieme et al., 2008; Seidel et al., 2003). Uvedení autoři vypracovali ratingové systémy, které jsou inspirací pro vývoj vlastního pozorovacího nástroje v rámci autorovy disertační práce. Tyto ratingové systémy mají společné, že:

- výzkumníci pracovali se čtyřstupňovou posuzovací škálou.
- každý stupeň na škále byl většinou kvantifikován od hodnoty 4 do hodnoty 1
- každý indikátor konkrétní oblasti kvality byl pro daný stupeň slovně vymezen, dva posuzovatelé byli tedy vždy nuceni rozhodnout se buď pozitivně (pro stupně +, ++), nebo negativně (pro stupně -, --) nebo pro možnost N, která byla v uvedených výzkumech charakterizována jako (a) *není možné zaškrtnout*; (b) *nedá se posoudit*.

3.1 Škála pozorovacího nástroje

Škála předkládaného pozorovacího nástroje a její kvantifikace (tabulka 1) vychází z rešerše odborných prací Kliemeho et al. (2008), Helmkeho et al. (2007), Seidelové et al. (2003) a Žáka (2006). Posuzovatelé byli při pozorování nuceni rozhodnout se buď pro kladné hodnocení (pro stupně +, ++), negativní hodnocení (pro stupně -, - -) nebo pro možnost N.

Tabulka 1

Škála a její kvantifikace

++	+	-	--	N
4	3	2	1	0

3.2 Škálové vymezení indikátorů kvality výuky

Pro škálové vymezení indikátorů kvality výuky byly inspirací výzkumné práce Helmkeho et al. (2007), Seidelové et al. (2003) a Žáka (2006), ve kterých byl každý indikátor kvality pro daný stupeň škály slovně vymezen. Příklad škálového vymezení konkrétního indikátoru v předkládaném pozorovacím nástroji je uveden v tabulce 2.

Tabulka 2

Škálové vymezení konkrétního indikátoru v pozorovacím nástroji – příklad

1.1 Učitelův zájem o předmět	
++	Učitel působil ve výuce činorodě s pozitivním vztahem a zájmem o svůj předmět. Pro výuku bylo typické učitelovo nadšení.
+	Učitel vykazoval ve výuce částečně pozitivní vztah a zájem o svůj předmět. Pro výuku ale nebylo typické učitelovo nadšení.
-	Učitel působil ve výuce spíše rezervovaně, zdrženlivě a chladě ve vztahu ke svému předmětu.
--	Učitel působil ve výuce bez zájmu, vnitřně málo zúčastněně, znuděně, rutinně, nezajímavě a odmítavě.
N	Nedá se posoudit.

3.3 Oblasti kvality pozorovacího nástroje

Doposud poslední varianta pozorovacího nástroje kvality výuky, která je prezentována v rámci tohoto článku, se vztahuje na celou vyučovací jednotku a skládá se z oblastí oborově obecných: (a) *motivování*; (b) *klima podporující učení*; (c) *práce s časem*; (d) *orientace na cíle*, a oblastí oborově specifické *učitelův projev*. Tato oblast je vymezena jak pro mateřský jazyk (jasnost – mateřský jazyk), tak pro cizí jazyk (jasnost – cizí jazyk, výslovnost, jistota ve slovní zásobě, správnost gramatických tvarů, zvláštní vyjadřovací návyky). Podrobný popis oblastí včetně indikátorů dané oblasti se nachází v tabulce 3.

Pro oblast *motivování* byly inspirací indikátory popsané v ratingu Žáka (2006) a Helmkeho et al. (2007). Pro oblast *klimatu podporujícího učení* byly inspirací indikátory definované v ratingu Helmkeho et al. (2007). Tato oblast byla během pilotáže navíc doplněna o dva relevantní indikátory kvality v dané oblasti: (a) *přiměřený čas čekání na odpověď*, (b) *atmosféra ve výuce* (viz tabulka 3). Tyto dva indikátory byly autorem pozorovacího nástroje vytvořeny na základě poznatků z odborné literatury (srov. Helmke, 2009, s. 220–229). Pro oblast *práce s časem* byly inspirací indikátory ratingu Helmkeho et al. (2007). Indikátory oblasti *orientace na cíle* byly charakterizovány na základě části ratingu Seidelové et al. (2003).

Tabulka 3

Pozorovací nástroj kvality výuky

Oblast kvality výuky	Indikátory dané oblasti	
1. Motivování	1.1 Učitelův zájem o předmět	
	1.2 Zájem žáků o výuku	
	1.3 Využití zájmu žáků	
	1.4 Propojení s praxí, životem	
	1.5 Povzbuzování k mluvení žáků	
	1.6 Propojení výuky s jinými vyučovacími předměty	
	1.7 Věcná a konstruktivní zpětná vazba	
2. Klima podporující učení	2.1 Učitelovo chování k žákům (zájem, srdečnost, vřelost)	
	2.2 Humor	
	2.3 Učitelův pozitivní přístup k chybám žáků	
	2.4 Pozitivní přístup k chybám ze strany žáků	
	2.5 Kultivace vztahů mezi žáky a učitelem	
	2.6 Přiměřený čas čekání na odpověď	
	2.7 Atmosféra ve výuce	
3. Práce s časem	3.1 Využití času pro předmět	
	3.2 Plánování výuky	
	3.3 Nerušená výuka	
4. Orientace na cíle	4.1 Oznámení cíle na začátku hodiny	
	4.2 Navázání na cíl v průběhu hodiny	
	4.3 Vysvětlení cíle v průběhu hodiny	
	4.4 Vysvětlení průběhu hodiny na konci výuky s ohledem na cíl	
5. Učitelův projev	5.1 Jasnost – mateřský jazyk	5.1.1 Koherence učitelových výkladů (obsahový aspekt)
		5.1.2 Výstižnost učitelovy mluvy během výkladu (jazykový aspekt)
	5.2 Jasnost – cizí jazyk	5.2.2 Koherence učitelových výkladů (obsahový aspekt)
		5.2.3 Výstižnost učitelovy mluvy během výkladu (jazykový aspekt)
		5.3 Výslovnost
	5.4 Jistota ve slovní zásobě	
	5.5 Správnost gramatických tvarů	
5.7 Zvláštní vyjadřovací návyky		

3.4 Výsledky pilotáže

V rámci pilotáže doposud konečné verze pozorovacího nástroje bylo dvěma na sobě nezávislými pozorovateli posuzováno šest hodin videomateriálu výuky cizího jazyka. Pro ověření spolehlivosti pozorovacího nástroje výuky cizího jazyka byla zjišťována: (a) míra absolutní shody; (b) míra částečné shody (jde o situace, kdy jeden pozorovatel označil na stupnici možnost + a druhý ++ nebo jeden pozorovatel označil na stupnici možnost – a druhý --); c) pro zjištění míry inter-rater-reliability, tzn. shody mezi jednotlivými posuzovateli, byl vypočítán koeficient Cohenova Kappa (tabulka 4).

Bortz a Döring (2002, s. 277) považují za přijatelnou hodnotu Cohenovy Kappy vyšší, než 0,70. Shrneme-li výsledky pilotáže (tabulka 4), splnila doposud konečná varianta pozorovacího nástroje požadavky na inter-rater reliabilitu ve většině pozorování.

Tabulka 4

Výsledky pilotáže

Hodina	Absolutní shoda (%) mezi posuzovateli (1) a (2)	Částečná shoda mezi posuzovateli (1) a (2)	Cohenova Kappa posuzovatel (1) a (2)
Zkušební A	48 %	27 %	0,362
Zkušební B	77 %	17 %	0,742
Zkušební C	79 %	13 %	0,741
Zkušební D	62 %	24 %	0,529
Zkušební E	77 %	17 %	0,745
Zkušební F	93 %	7 %	0,897

4 Závěr

Cílem tohoto článku bylo představit: (a) cíle výzkumu; (b) přístupy výzkumu; (c) pozorovací nástroj, který bude využit při výzkumu v autorově disertační práci; (d) dosavadní výsledky pilotáže. Doposud konečná varianta pozorovacího nástroje je složena z pěti oblastí kvality výuky cizího jazyka: (a) motivování; (b) klima podporující učení; (c) práce s časem; (d) orientace na cíle; (e) učitelův projev. Zmíněné oblasti kvality výuky vycházejí ze zahraničních a domácích výzkumů a obsahují konkrétní relevantní indikátory kvality výuky. Ke každému z indikátorů jsou slovně vymezeny stupně škály. Pro zjištění shody mezi jednotlivými posuzovateli byl vypočítán koeficient Cohenova Kappa. Z poznatků odborné literatury (Bortz & Döring, 2002, s. 277) vyplývá, že za přijatelnou je považována hodnota vyšší než 0,70. Výsledky pilotáže (tabulka 4) prokazují, že doposud konečná varianta pozorovacího nástroje požadavky na inter-rater reliabilitu splnila ve většině posuzování. V rámci dalších postupů bude třeba v budoucnu provést několik dalších analýz videozáznamů hodin výuky cizího jazyka, které by měly vést k takovému vycizelování předkládaného pozorovacího nástroje cizího jazyka, aby mohl být v průběhu roku 2012 použit v rámci plánované videostudie.

Literatura

- Bortz, J., & Döring, N. (2002). *Forschungsmethoden und evaluation für human- und sozialwissenschaftler*. Heidelberg: Springer.
- Helmke, A., et al. (2007). *Der ratingbogen der DESI-videostudie*. Dostupné z http://www.uni-landau.de/helmke/download/index_buch.php
- Helmke, A. (2009). *Unterrichtsqualität und Lehrerprofessionalisierung. Diagnose, Evaluation und verbesserung des Unterrichts*. Seelze: Klett Verlag.
- Hugener, I. (2006). Überblick über die Beobachtungsinstrumente. In K. Rakoczy & Ch. Pauli (Ed.), *Dokumentation der erhebungs- und auswertungsinstrumente zur schweizerisch-deutschen videostudie "Unterrichtsqualität, lernverhalten und mathematisches verständnis"* (pp. 45–54). Frankfurt am Main: GFPP/DIPF.
- Klieme, E. et al. (2008). *Unterricht und Kompetenzerwerb in Deutsch und Englisch. Ergebnisse der DESI-Studie*. Weinheim – Basel: Beltz Verlag.
- Seidel, T., Prenzel, M., Duit, R., & Lehrke, M. (2003). *Technischer bericht zur videostudie „Lehr-lern-prozesse im Physikunterricht*. Kiel: IPN.
- Starý, K., & Chvál, M. (2009). Kvalita a efektivita výuky: metodologické přístupy. In M. Janíková & K. Vlčková et al., *Výzkum výuky: tematické oblasti, výzkumné přístupy a metody* (pp. 64–74). Brno: Paido.
- Žák, V. (2006). *Zjišťování parametrů kvality výuky fyziky* (Disertační práce). Praha: UK v Praze.
- Zlatníček, P., Ducháčková, G., Knecht, P., Najvar, P., & Janík, T. (2010). Kvalita ve zdělávání: vymezení a systematizace pojmů. In T. Janík, P. Knecht & P. Najvar, et al., *Nástroje pro monitoring a evaluaci kvality výuky a kurikula* (pp. 13–32). Brno: Paido.
- Zlatníček, P., Ducháčková, G., & Janík, T. (2010). Kvalita výuky v oborech školního vzdělávání. In T. Janík, P. Knecht & P. Najvar, et al., *Nástroje pro monitoring a evaluaci kvality výuky a kurikula* (pp. 33–42). Brno: Paido.

Kontakt

Mgr. Pavel Zlatníček
Masarykova univerzita
Pedagogická fakulta, Katedra německého jazyka a literatury
Poříčí 7, 603 00 Brno
e-mail: goldschmidchen@seznam.cz

Bibliografické údaje

Zlatníček, P. (2011). Kvalita výuky cizích jazyků – vývoj a pilotáž pozorovacího nástroje. In T. Janík, P. Knecht, & S. Šebestová (Eds.), *Smíšený design v pedagogickém výzkumu: Sborník příspěvků z 19. výroční konference České asociace pedagogického výzkumu* (s. 257–262). Brno: Masarykova univerzita.

Dostupné z: <http://www.ped.muni.cz/capv2011/sbornikprispevku/zlatnicek.pdf>

doi: 10.5817/PdF.P210-CAPV-2012-88